

<https://helda.helsinki.fi>

Koulutususkko yhteiskunnallisena ilmiönä

Silvennoinen, Heikki

Suomen kasvatustieteellinen seura

2018-11-15

Silvennoinen , H , Kalalahti , M & Varjo , J 2018 , Koulutususkko yhteiskunnallisena ilmiönä .
julkaisussa H Silvennoinen , M Kalalahti & J Varjo (toim) , Koulutuksen lupaukset ja
koulutususkko : Kasvatussosiologian vuosikirja 2 . Kasvatusalan tutkimuksia , Nro 79 ,
Suomen kasvatustieteellinen seura , Helsinki , Sivut 11-40 .

<http://hdl.handle.net/10138/309009>

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Koulutususko yhteiskunnallisena ilmiönä

Johdanto

Koulutususkon käsitteellä viitataan käsitykseen, jonka mukaan koulutus on hyödyksi niin yksilölle kuin koko yhteiskunnalle: yleisesti ottaen koulutuksen hankkiminen kannattaa. Yksilöä koulutuksen hankkimiseen motivoiva voima on alun perin ollut paljolti sen sivistyksellisissä ja taloudellisissa lupauksissa. Kun koulunkäynti ja tutkintojen hankkiminen ovat vuosikymmenten mittaan rutinoituneet, varsinkin lapsuus- ja nuoruusiän koulutuksesta on tullut itsestään selvä osa normaalia elämäntapaa, eikä se oikeastaan enää perustu tietoiseen hyötyjen ja kustannusten tietoiseen kalkylointiin.

Kouluttautumisen hyvää tekevien vaikutusten ohella väestötasolla koulutususkoon sisältyy olennaisesti luottamus oppilaiden ja opiskelijoiden tasa-arvoiseen kohteluun sekä opettajien korkealaatuiseen opetustaitoon (Kalalahti & Varjo 2018). Tulevatko oppilaat kohdelluiksi koulutuksessa tasa-arvoisesti riippumatta esimerkiksi sosioekonomisesta ja kulttuurisesta taustastaan tai sukupuolestaan, on lopulta kussakin maassa empiirinen kysymys. Mikäli näin ei ole, koulutususkokaan ei ole väestössä jakamaton vaan eriytynyt sen mukaan, miten eri väestöryhmiin lukeutuvat kokevat voivansa käyttää koulutustarjontaa omaksi edukseen. Yhteiskunnat eroavat toisistaan esimerkiksi sen suhteen, miten hyvin vaikkapa etniset vähemmistöt menestyvät koulutuksessa ja onnistuvat etenemään korkeisiin yhteiskunnallisiin asemiin koulutuksen avulla. Yhteiskunnan yleinen korruptoituneisuuden aste vaikuttaa tietenkin myös siihen, miten kansalaiset luottavat yhteiskunnallisiin instituutioihin, kuten talouselämään, politiikan tekijöihin, oikeuslaitokseen ja koulutusjärjestelmään (esim. Mungiu-Pippidi ym. 2015; OECD 2011, 92–92). Luottamus koulutusjärjestelmään ei pääse lujittumaan, mikäli eteneminen järjestelmässä riippuu enemmän vaikkapa sosiaalisista suhteista kuin henkilökohtaisesta kyvykkyydestä ja tiedoista ja taidoista.

Kun koulutuksesta on tullut tärkein elämänmahdollisuuksia jakava ja väestöä kerrostava instituutio moderneissa yhteiskunnissa, luottamus koulutuksen tasa-arvoon, laatuun ja myönteisiin vaikutuksiin on tärkeää koko yhteiskunnan integraation ja koheesion ylläpitäjänä. Väestön luottamuksen ansaitseva ja koulutususkoa ylläpitävä järjestelmä tuottaa integraatiota pelkällä olemassaolollaan (Meyer 1977). Koulutusjärjestelmä sinänsä, olemassa olevana instituutiona, on koulutususkon ja integraation kannalta yhtä tärkeä kuin se, mitä koulutuksessa opetetaan.

Esimerkiksi John Meyerin (1986) mukaan modernit koulutusjärjestelmät kaikkialla on rakennettu kahden yhteiskunnallisen idean, edistyksen ja tasa-arvon, varaan. Koulutuksen uskotaan koituvan sekä yksilön että yhteiskunnan hyväksi. Koulutus tarjoaa kaikille yhtäläiset mahdollisuudet pyrkiä elämässään eteenpäin ansioidensa mukaan, ja sen avulla on mahdollista rakentaa rationaalisesti edistyvää yhteiskuntaa. Meyer kollegoineen on verrannut koulutusta kristinuskoon ylikansallisena

maailmankulttuurina. Kristinuskolla ja sen maallisella vastineella on lukuisia yhteisiä piirteitä. Uskonnon tapaan koulutukseen kuuluu tarkasti määritettyjen sääntöjen sääntelemä kilvoittelu lunastuksen saavuttamiseksi. Niin uskontoa kuin koulutusta toimintana leimaavat institutionalisoituneet riitit ja initiaatioseremoniat. (Boli & Ramirez 1986; Meyer 1977; Meyer, Ramirez & Soysal 1992; Ramirez & Boli-Bennett 1982.)

Metaforalle koulutuksesta uskontona on löydettävissä useita yhtymäkohtia historiasta. Koulutuksen instituutiohistoria on ollut, eritoten keski- ja uudella ajalla, lähes erottamaton osa kirkon ja uskonnon historiaa. Lähes minkä tahansa uskontokunnan tai lahkon johtajat ovat olleet myös jonkinlaisia opettajia. Papit ja muut kirkon palvelijat ovat (kansan)opettajauuden professionaalisia alkumuotoja. Myös reformaattori Martti Lutherin ajatuksissa ja opeissa kasvatuksella ja opetuksella oli keskeinen merkitys. (Jauhiainen & Alho-Malmelin 2003; 2004; Rinne & Jauhiainen 1988.)

Nykyajan koulutususko on yleismaailmallinen ilmiö. Niin kansallisvaltiot kuin vaikutusvaltaisimmat ylikansalliset toimijat – YK, UNESCO, Maailmanpankki ja OECD – ovat kaikki vahvoja koulutususkossaan, joskin viimekätisenä perusteluna sivistykselliset näkökulmat ovat saaneet väistyä taloudellisia hyötyjä korostavien syiden tieltä (Rinne 2006).

Lähes kaikkialla maailmassa 1900-luku oli erittäin nopean koulutuksen laajenemisen aikaa. Samanaikaisesti koulutuksen laajenemisen kanssa on kuitenkin ilmaantunut tekijöitä, joiden on arveltu myös koettelevan koulutususkon lujuutta: työllä ja uhrauksilla hankitut tutkinnot ovat yleistyessään menettäneet arvoaan ja suhteellista kilpailuetuaan, eikä korkeakaan koulutus takaa enää hyväpalkkaista työtä ja keskiluokkaista asemaa yhteiskunnassa (Silvennoinen & Klas 1996). Kilpailua työpaikoista käydään myös ammattihierarkian alemmilla tasoilla, joille sijoittuviin tehtäviin on niin ikään tullut pääsyvaatimukseksi koulutustutkinto.

Koulutususkon historiallis-yhteiskunnallinen konteksti Suomessa

Koulutususkon juuret

Monien maiden tapaan myös Suomessa väestön koulutususkon rakentaminen voidaan nähdä valtiovallan pitkäaikaisena projektina, joka alkoi 1800-luvun jälkipuoliskolla, kun tavoitteeksi asetettiin saada kaikki lapset yleisen perusopetuksen piiriin kansakouluissa. Tärkeä syy koulutuksen laajentamiselle koko väestöön oli sivistymättömän, köyhän ja itsensä elättämiseen kyvyttömän rahvaan kokeminen uhaksi. Uhka aktualisoitui yhteiskunnallisten ja taloudellisten muutosten ansiosta. Elinkeinorakenteen muutoksen, kaupungistumisen ja kirkon vallan vähenemisen seurauksena monet ennen ihmisten käyttäytymistä säädelleet sosiaaliset ja taloudelliset kiinnikkeet kirposivat. Valtaa pitävät yhteiskuntaluokat alkoivat organisoida koulutusta uudenlaiseksi hallintakeinoksi. (Silvennoinen 2011; Tuomaala 2011.) Hallitsemattoman uhkapotentiaalın vuoksi kansallismielinen sivistyseliitti näki

tarpeelliseksi saada myös huonosti toimeen tulevan aikuisväestön koulutuksen piiriin (Koski 2011).

Kansansivistystyötä käsittelevissä teksteissä torppareita, piikoja, renkejä, muonamiehiä, mäkitupalaisia ja loisia sekä maaseudulla ja kaupungeissa työskenteleviä palvelijoita nimitettiin kollektiivisesti ”kansan syviksi riveiksi” ja ”laajoiksi kansankerroksiksi”, joilla ei nähty olevan merkitystä kansakunnan tulevaisuuden rakentajana. Yhtäältä niin sanottuja ”kansanihmisiä” pidettiin turmeltumattomina luonnonlapsina, enimmäkseen vilpittöminä mutta tyhminä. Toisaalta kansanihmiset nähtiin likaisina, estottoman viinanhimoisina ja riettauteen taipuvaisina sekä vailla omakohtaista tavoitetta paremmasta elämästä. Alimpien kerrostumien sivistämisen tarve aktualisoitui, kun rahvaasta alkoi 1800-luvun loppupuolella eriytyä kaupunkien ankeisiin oloihin ja taajamiin syntynyt teollisuustyöväestö. Euroopassa 1800-luvun mittaan esiintyneiden poliittisten kuohuntojen ja kapinoinnin vuoksi myös Venäjällä ja Suomen suurruhtinaskunnassa työväestö alettiin nähdä uhkana kansakunnan henkiselle ja aineelliselle kehitykselle sekä poliittiselle vakaudelle. Sivistystyöntekijät näkivät työväestön elintavat ja henkisen tilan moraalisesti häilyvänä ja vailla tahtoa henkiseen kehittymiseen. Kun luterilaisen kristinopin ei enää havaittu riittävän työväestön arvoperustaksi ja käyttämisen ohjaajaksi, alettiin hakea uusia moraalisien sääntelyn mekanismeja. (Koski 2011; Silvennoinen 2012.)

Suomessa koulutusta kohtaan tunnetun luottamuksen konkreettisena alkupisteenä voidaan pitää keisarillista julistusta kansaopetuksen järjestämisen perusteista vuonna 1858, joka teki eron perustettavien kansakoulujen ja perinteisten kirkollisten opetusmuotojen välille. Jo 1860-luvulla kansakoulu irrotettiin kirkosta valtiolliseksi ja kunnalliseksi laitokseksi. Hengellisestä säädystä erkaantumisesta huolimatta opetuksen muoto ja monet koulun käytännöt säilyivät entisellään. Samanaikaisesti kansakoulujärjestelmä oli myös moderni instituutio: sen uskottiin edistävän valtionaloutta ja yleistä varallisuutta sekä hyvinvointia tuottamalla kätevää ja työteliästä työvoimaa. (Kivinen 1988.)

Valtiollisesti organisoidun kansakoulun todellistuminen ideasta yleiseksi käytännöksi vei aikaa. Maaseudun alkuaikojen kouluoloille oli leimallista kirkollisten koulujen hallitseva osuus aina siihen asti, kunnes kansakoululaitoksesta tuli vuonna 1921 voimaan astuneen oppivelvollisuuden seurauksena maaseudun lasten tärkein koulutusmahdollisuus. Valtiojohtoinen koulutusprojekti lähti hitaasti käyntiin: rahvas ei kokenut mielekkääksi lähettää lapsiaan kouluun oppimaan asioita, joita se ei uskonut hyödylliseksi itselleen. Monissa perheissä lapsille oli enemmän käyttöä kotona kuin koulussa. Suurilta kansanosilta puuttui usko koulutuksen hyvää tuottaviin vaikutuksiin omassa elämässään. (Silvennoinen 2002.)

Koulutuksen kaksinainen luonne yhtäältä emansipatorisena ja toisaalta integroivana käytäntönä konkretisoitui 1900-luvun alkuvuosikymmenten polarisoituneessa yhteiskunnassa. Vallanpitäjät aivan perustellusti arvelivat, että lukemaan oppiva rahvas käyttäisi uutta taitoaan ”väärin” tarttumalla ”kansankiihottajien” levittämiin yhteiskunnanvastaisiin oppeihin. Yleistyvä lukutaito saattoi kääntyä myös vallassa olevia vastaan. Kansansivistystyönkään tarkoitus ei ollut säätykierron edistäminen,

vaan massojen sopeuttaminen kullekin syntymässään määräytyneeseen asemaan ja kasvattaminen siveelliseen elämään. Talonpoikaistoa sivistettiin ”kansanhengen” kasvattamiseksi, työväestöä yhteiskuntarauhan takaamiseksi. Sivistystyö oli ennen muuta moraalisaantelyä, hallintaa uskomuksia muokkaamalla. (Koski 2011.)

Toisaalta koulutususkoa ei tarvinnut juurruttaa väestöön yksinomaan ylhäältä käsin. Innostusta löytyi myös ”kansan syvistä riveistä”. Varsinkin varhaisen työväenliikkeen johtohahmoilla oli uskoa sivistykseen rahvaan aseman kohottajana. He olivat itse käypä esimerkki koulutuksen sosiaalisesti nostattavasta vaikutuksesta. Kaikkien saavutettavissa oleva koulu herätteli työväestön perheitä keskiluokille ominaiseen tietoisuuteen omakohtaisen sosiaalisen nousun, pyrkimisen ja pätemisen houkuttelevuudesta. Kansakoululla oli oma vaikutuksensa myös työväestön yhteiskunnalliseen heräämiseen yleisemminkin. Se ei herättänyt niinkään oppisisällöillään ja jakamallaan sivistyksellä, vaan ennen kaikkea ideallaan: koulu oli merkki sellaisesta yhdenvertaisesta kansalaisuudesta, joka oli sääty-yhteiskunnassa tuntematon. (Haapala 1986.)

Perinteiset yhteiskunnalliset rakenteet alkoivat murentua 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Entistä parempien palkkatyöasemien avautumisen lisätessä sosiaalisen liikkuvuuden mahdollisuuksia, koulutususko alkoi rakentua myös ”sisältäpäin”. Tutkinnoille tuli käyttöä työmarkkinoilla. Sotien jälkeisinä vuosikymmeninä koulutusjärjestelmää kehitettiin nopeasti, ja sosiaalisesti ja taloudellisesti eteenpäin pyrkivä väestö sai itse kokea, kuinka kouluttautuminen palkittiin korkeammalla yhteiskunnallisella asemalla ja nousevalla elintasolla. Sosiaalinen liikkuvuus oli maatalousyhteiskunnasta suoraan palveluyhteiskunnaksi muuntuneessa Suomessa vilkasta, mikä vahvisti uskoa koulutuksen myönteisiin vaikutuksiin.

Koulutususko ja työllisyyden kriisiytyminen

Koulutususko vahvistuu kun tietyt rakenteelliset edellytykset sille ovat olemassa. Tässä katsannossa on luontevaa olettaa koulutususkon joutuvan koetukselle oloissa, joissa pitkäänkin kouluttautumista vaatineet ponnistelut eivät realisoidukaan odotuksia vastaavana työnä ja asemana. Parin viime vuosikymmenen aikana työmarkkinoille tulleet nuoret ikäluokat ovat monessa Euroopan maassa joutuneet pettymään, kun koulutus ei olekaan johtanut työpaikkaan. Massamittainen työttömyys on omiaan aiheuttamaan näköalattomuutta ja horjuttamaan uskoa koulutukseen vakuutuksena työttömyyttä vastaan.

Suomessa nuorisotyöttömyydessä erottuu kolme ajankohtaa, jolloin koulutususko on joutunut koetteille: öljykriisin laukaisema taloudellinen lamakausi 1970-luvun puolivälissä, rahoitusmarkkinoiden sääntelyn purkamista ja idänkaupan romahtamista seurannut lama 1990-luvun alussa ja globaalin finanssikriisin synnyttämä työttömyysaalto vuoden 2008 jälkeen. Koulutus ja koulutukseen liittyvät ongelmat ovat nousseet aina kriisiaikoina niin politiikantekijöiden asialistalle kuin julkiseenkin keskusteluun.

Huoli koulutususkon säilymisestä joukkotyöttömyyden oloissa on osa nuorten ikäluokkien näköalattomuuden nostattamaa moraalista paniikkia, joka leviää tehokkaasti medioiden välityksellä (Cohen 2002; Critcher 2008; Rees & Atkinson 1982; Thompson 1998). Huono taloudellinen tilanne, lisääntyvä välinpitämättömyys sekä vähäinen luottamus omiin vaikutusmahdollisuuksiin lisäävät voimattomuuden tunnetta, joka voi purkautua normien vastaisena käyttäytymisenä. Julkinen valta vastaa paniikkiin kokoamalla erilaisten toimenpiteiden piiriin niitä nuoria, joiden pelätään reagoivan näköalattomuuteen hylkäämällä kouluttautumisen ja työnteon normit.

Vuonna 1979 julkistamassaan mietinnössä nuorten työelämään sijoittumistoimikunta (KM 1979:39) ehdotti työttömyyden uhkien torjumiseksi muun muassa oppivelvollisuusiän korottamista ja ammattioppivelvollisuuden säätämistä. Toimikunnan keskeiset perustelut liittyivät koulutuksen virittämien lupausten ja työn puutteen välisen ristiriidasta syntyviin pettymyksiin sekä työttömyyden passivoiviin vaikutuksiin:

Pitkittyvässä tai krooniseksi muodostuvassa työttömyydessä on koulutuksen antamisen lähtökohtien, henkilökohtaisten odotusten ja työelämän alkukokemusten yhteisvaikutus oleellinen. Koulutus luo tietynlaisia odotuksia ja tosiasiallisia mahdollisuuksia. Kokemuksista taas riippuu se, millaisiksi näiden ja odotusten välinen ristiriita muodostuu. Työvoimahallinnon virkailijoiden havaintojen mukaan kielteiset kokemukset tekevät helposti tyhjäksi yritykset auttaa työttömyyden kierteeseen joutuneita asiakkaita. Passiivisuus, tavoitteettomuus tai suoranainen vastahakoisuus ovat vakiintuvia piirteitä pitkään työttömänä olleilla nuorilla. Elintapojen muuttumista, sosiaalistumisen sekä mielenterveyden häiriöitä voidaan niin ikään havaita nuorissa työttömissä. Yrityksen heidän aktivoimiseksi kaatuvat motivaation puutteeseen, joka on syntynyt havaintojen ja kokemuksen tuloksena. On vaara, että osa nuorista vähitellen sopeutuu työttömyyteen niin, että he eivät tosiasiallisten mahdollisuuksienkaan tarjoutuessa kykene siirtymään työelämään. (KM 1979:39, 25.)

Sijoittumistoimikunnan tuntema huoli ei liittynyt vain nuorten työmoraaliin, vaan se näki työelämästä syrjäytymisen vaikuttavan epätoivottavalla tavalla väestön koulutushalukkuuteen yleisemminkin:

Lisäksi on otettava huomioon työttömyyden vaikutukset mm. työhön motivoitumiseen ja työn arvostukseen. (...) Työttömyyden jatkuessa pitkään tai työllisyyden säilyessä epävarmana on tällä asiantilalla mitä todennäköisimmin kielteisiä vaikutuksia pitkällä aikavälillä sellaisiin tekijöihin kuin syntyvyys ja koulutushalukkuus. Tämä merkitsee uhkaa työvoiman määrällisen ja laadullisen uusiutumisen kannalta, johon mm. Euroopan Neuvosto on kiinnittänyt huomiota. Koska nuoret ovat kulutusalttiissa iässä, laajalla nuorisotyöttömyydellä on vaikutusta myös kansantalouden kokonaisuusyntään. (KM 1979:39, 26–27.)

Reaktiona nopeasti kasvaneeseen työttömyyteen 1970-luvulla valtiovalta laajensi koulutustarjontaa monin tavoin (Silvennoinen 2002). Koulutusta työttömyyden vaihtoehtona perustelevat argumentit olivat seuraavan kerran ahkerassa käytössä 1990-luvulla. Esimerkiksi Elinikäisen oppimisen komitea artikuloi vuoden 1997 *Oppimisen ilo* -mietinnössään (KM 1997:14) väestön disintegroitumisen mekanismeja useista näkökulmista ja tarjosi lääkkeeksi kriisiin lisää koulutusta (Silvennoinen, Tulkki & Honkanen 1998). Komitean mukaan työttömyyden, syrjäytymisen ja monenlaisen osattomuuden vuoksi yhteiskunnan ulkopuolelle ajautuva väestö olisi paras kiinnittää takaisin yhteiskuntaan tarjoamalla sille koulutusta *lupauksena* jostain paremmasta. Mietintö paikallisti ongelmaksi sen, että työelämän muutoksen ja rakenteellisen suurtyöttömyyden seurauksena kansalaiset eriarvoistuvat, eivätkä kaikki nuoret koe mielekkääksi uhrata vuosikausia koulutuksen hankkimiseen, kun kunnon työpaikkoja

ei kerta kaikkiaan riitä kaikille. Siinä komitea yhtyi 1990-luvulla ”työn loppumista” ennustaneisiin analyyseihin (esim. Rifkin 1995):

Työvoima näyttää olevan jakautumassa pysyvään ydintyövoimaan, katkottaisissa työsuhteissa olevaan työvoimaan, pienyrittäjiin tai omatoimisiin tulonhankkijoihin ja sosiaalitalouden piirissä oleviin työmarkkinoilta syrjäytyviin. Ihmisten jakautuminen menestyviin, selviytyviin ja syrjäytyviin saattaa kärjistyä. (KM 1997:14, 25.)

Kun taloudellinen, sosiaalinen ja vallankäyttöön liittyvä eriarvoisuus kasvaa, väestöryhmien keskinäinen luottamuksen ja yhteenkuuluvuuden tunne katoaa, komitea analysoi. Mietinnön ennustus elantonsa suhteen epävarmuudessa elävien ja syrjäytyvien määrän lisääntymisestä ei ollut liitoittelua, kuten ei työn ja koulutuksen ulkopuolelle kadonneistakaan. Nyt 2010-luvulla havahduttiin siihen, että Suomessa on 50 000–60 000 vain perusasteen koulutuksen suorittanutta 16–29-vuotiasta nuorta, jotka ovat työn ja koulutuksen ulkopuolella (Myrskylä 2011; ks. myös Alatalo, Mähönen & Räisänen 2017; SVT 2018). Vuonna 2017 julkaistun tilastoraportin mukaan työelämän ulkopuolella on pysyvästi lähes 79 000 parhaassa työiässä olevaa miestä (Pyykkönen ym. 2017). Nämä 25–54-vuotiaat ”kadotetut työmiehet” eivät ole työssä, opiskele tai ole työkyvyttömyyseläkkeellä. Näyttää siltä, että verraten iso joukko kansalaisia todella on menettänyt uskonsa koulutukseen oman aseman parantajana.

Koulutuskilpailun oheisvaikutukset

Koulutususkon sosioekonomisen eriytymisen taustalla vaikuttaa eräs perusmekanismi: koulutus on kilpailua hyvistä arvosanoista ja korkeista tutkinnoista, ja tässä kilpailussa ensimmäisenä väsyvät ne, joilla on vähiten koulukilpaan sopivaa kulttuurista varustusta. Toinen vaikuttava mekanismi liittyy ajan myötä tapahtuvaan koulutusekspansioon ja yleiseen koulutustason nousuun. Yhteiskunnassa arvostettuihin asemiin ja tavoiteltuihin tehtäviin pääseminen edellyttää yhä korkeampaa koulutusta. Kun esimerkiksi ylioppilastutkinto tai yliopistotutkinto on väestössä yleistynyt, sen suhteellinen voima työmarkkinakilpailussa on heikentynyt. Tutkinto on kuin liikkuva maali: se johon ihminen nuorena tähtää, ei aikuisiällä olekaan välttämättä työmarkkinoilla yhtä arvokas.

Koulutusekspansio ja tutkintoinflaatio

Koulutusekspansiolla tarkoitetaan koulutuksen laajenemista koskemaan yhä uusia väestöryhmiä ja ikäluokkia sekä keskimääräisen koulutustason nousua. Oppivelvollisuuden voimaan tulon jälkeen vuodesta 1921 laajeni ensin kansakoulu koskemaan kaikkia 7–13-vuotiaita, sen jälkeen laajennettiin oppikoulua, lukiota ja ammatillista koulutusta tyydyttämään perusopetuksen jälkeistä koulutuskysyntää. Alempien yhteiskuntaluokkien saavutettua lukiot, korkeakoulutuspaikkoja lisättiin 1960- ja 1970-luvuilla ylioppilaiden jatkuvasti kasvavalle joukolle. Koulutuksen laajenemisen seurauksena Suomessa jokainen sotien jälkeinen sukupolvi on ollut

korkeammin koulutettu kuin edeltäjänsä. Noin neljässä vuosikymmenessä ylioppilastutkinnon suorittaneiden osuus on nelinkertaistunut suurten ikäluokkien (vuosina 1945–1950 syntyneet) vajaasta 13 prosentista nykyisten ikäluokkien 56 prosenttiin. Samanaikaisesti yliopistokoulutukseen osallistuvien osuus ikäluokasta on kaksinkertaistunut kahdeksasta 17 prosenttiin. (Kivinen, Hedman & Kaipainen 2012.)

Väestön koulutustason nousu on ollut – ja on edelleen – eräs keskeisimpiä suomalaisen koulutuspolitiikan päämääriä: Opetus- ja kulttuuriministeriö on asettanut tavoitteeksi, että työikäisestä väestöstä 30 prosenttia on suorittanut korkeakoulututkinnon vuoteen 2020 mennessä (OKM 2012). Koulutuksen lisäämisestä onkin tullut eräänlainen virallinen patenttilääke yleisen hyvinvoinnin lisäämiseksi (OECD 2001). Yksilötasolla koulutuksen positiiviset vaikutukset ovat selviä. Mikko Aro (2014) kuvaa, miten korkeasti koulutettujen palkkataso on keskimäärin selvästi korkeampi kuin vähän koulutetuilla, korkeakoulututkinnon suorittaminen ja ylemmän toimihenkilön asema ovat vahvassa yhteydessä keskenään, korkeasti koulutetut ovat keskimäärin terveempiä ja korkea koulutus vähentää huomattavasti köyhyysriskiä (ks. myös Heikkilä 1990; Ritakallio 1994; Havén 1998; Melin 1999; Aro 2003).

Työmarkkinat ovat areena, jossa työvoiman kysyntä ja tarjonta kohtaavat. Ongelmalliseksi muodostuneeseen tilanteeseen, jossa koulutettua työvoimaa on tarjolla enemmän, kuin sille on työmarkkinoilla kysyntää, löytyy kaksi ratkaisumallia. Ensinnäkin, työntekijät voivat kilpailla siitä, kuka tekee työn halvimmalla. Käytännössä tämä merkitsee palkkajousta. Toinen vaihtoehto on työvoiman valikoinnin ehtojen kiristäminen. Koulutuksen toimiessa keskeisenä – joskaan ei ainoana – rekrytoinnin kriteerinä, tämä tarkoittaa käytännössä vaaditun koulutustason nousua. (Aro 2003; Hirsch 1977.)

Koulutusekspansion seurauksena syntyy *tutkintoinflaatio*, eli tutkintojen suhteellisen työmarkkina-arvon lasku (Erola 2010; Aro 2013). Tutkintoinflaatiota tapahtuu kun tietyllä koulutustasolla on todennäköistä päätyä yhä matalampiin ammattiasemiin – tai vastaavasti, tietyn tasoiseen ammattiasemaan pääsemiseen vaaditaan yhä korkeampi koulutustaso. Toisesta näkökulmasta katsoen tutkintojen inflatoituminen merkitsee työntekijöiden *ylikoulutusta* työn vaatimuksiin nähden (Borghans & De Grip 2000; Buchel, De Grip & Mertens 2003; Freeman 1976; McGuinness 2006), joka helposti johtaa täyttymättömiin odotuksiin, pettymyksiin ja turhautumiseen. Ronald Dore (1976) kutsui koulutustutkintojen tavoittelua ja käyttöä tehtäviin sijoittelussa tutkintotaudiksi (*diploma disease*), joka on *kredencialisen yhteiskunnan* (Collins 1979) keskeinen ominaisuus.

Aron (2013) mukaan koulutusekspansion myötä ylempien toimihenkilöiden osuus on Suomessa 1970-luvulta alkaen jatkuvasti laskenut korkeakoulutettujen keskuudessa ja alemmien toimihenkilöiden osuus noussut sekä ylemmän että alemman korkeakoulututkinnon suorittaneiden keskuudessa.

Tässä tilanteessa yksilöiden vaihtoehdot ovat vähissä. Jotkut tyytyvät siihen, että hankitun tutkintotodistuksen arvo työmarkkinoilla on pienempi kuin vastaavalla muodollisella kvalifikaatiolla oli aikaisemmin. Toiset keräävät poikkeuksellista koulutuspääomaa suorittamalla useampia tutkintoja: nykyisin 15 prosenttia

korkeakouluopiskelijoista on jo aiemmin suorittanut jonkun toisen korkeakoulututkinnon (Saarenmaa, Saari & Virtanen 2010). Kolmannet yksinkertaisesti kouluttautuvat omia vanhempiaan pidemmälle, jolloin saman sosioekonomisen aseman saavuttaminen on mahdollisuuksien rajoissa. Seurauksena on noidankehä, jossa koulutusekspansio ja tutkintoinflaatio ruokkivat toisiaan. Käytännössä tämä johtaa tilanteeseen, jossa yhä harvempi korkeakoulututkinnon suorittanut voi luottaa päätyvänsä ylempänä toimihenkilönä ”siisteihin sisätöihin”. (Aro 2013.)

Tutkintoinflaatio nakertaa koulutususkkoa erityisesti oloissa, joissa työvoiman kysyntä jää tarjontaa selvästi vähäisemmäksi. Joukkotyöttömyden oloissa työttömyysriskin raja nousee koulutusasteikolla ylemmäksi, ja perus- ja keskiasteen koulutuksen varassa olevien lisäksi myös korkeakoulutettujen työttömyys tavanomaistuu. Toki sekä politiikan tekijät että kansalaiset näyttävät vähitellen sopeutuvan yhä laajempaan työttömyyteen. Epävarma ja pätkittyvä työllisyys normalisoituu. Näin on käynyt Suomessakin. 1970-luvun öljykriisin laukaisema työttömyys kasvoi vain noin 70 000 työttömän suuruiseksi, kun maahan muodostettiin ”hätätilahallitus” tärkeimpänä tehtävänä saada työttömyys vähenemään.¹ Vuonna 2017 Suomen kansantalouden tila arvoitiin vähintäänkin kohtuullisen hyväksi, kun maassa oli 300 000 työtöntä työnhakijaa (VM 2017; SVT 2018).

Koulutuksen periytyvyys ja parentokratian paluu

Christopher Jencksin ja kumppaneiden (1972) mukaan yhteiskunnallisen kilpailun seurauksena esimerkiksi varallisuus ja tavoitellut työmarkkina-asetat jakautuvat epätasaisesti. Kilpailussa menestyneet vanhemmat pyrkivät tyypillisesti siirtämään hyväosaaisuuttaan jälkeläisilleen – ja vastaavasti huonosti menestyneet vanhemmat tulevat siirtäneeksi huono-osaisuuttaan omille lapsilleen. Mikäli julkinen valta ei pysty – tai halua – kokonaan katkaista vanhempien ja lasten koulutussaavutusten välistä yhteyttä, eri taustoista ponnistaville tarjolla olevat mahdollisuudet ovat väistämättä jonkin verran epätasa-arvoisia.

Koulutus onkin merkittävä osatekijä yhteiskunnan hierarkkisen rakenteen uusintamisprosessissa. Yksi koulutussosiologian klassisista teemoista on ”itsepintainen eriarvoisuus” (*persistent inequality*, ks. esim. Shavit & Blossfeld 1993): tutkimukset osoittavat toistuvasti vanhempien matalan sosioekonomisen aseman yhteyden jälkeläisten keskimääräistä matalampaan koulutustasoon.

Vanhempien korkea koulutus lisää yhä 2000-luvulla Suomessa merkittävästi lasten todennäköisyyttä hankkia samantasoinen tai korkeampi koulutus. Pitkälle kouluttautumisen todennäköisyys suurenee huomattavasti, mitä pidemmälle vanhemmat – erityisesti äiti – ovat kouluttautuneet. Suurimmillaan korkean

¹ Jorma Kalelan (1989) mukaan suomalainen työttömyys muutti tuolloin muotoaan: kerran työttömäksi joutuneen työllistyminen kävi aiempaa vaikeammaksi, ja ennen tilapäiset vaivanneet työttömyysjaksot alkoivat pitkittyä. Myös ammatillisesti koulutettujen pitkäaikaistyöttömyys tavanomaistui.

koulutuksen todennäköisyys on tutkijavanhempien lapsilla: tutkijaksi kouluttautuneen lapsella on vain perusasteen koulutuksen suorittaneiden vanhempien lapsiin verrattuna jopa 7–10-kertainen todennäköisyys hankkia samantasoinen tutkinto. Samalla vanhempien – erityisesti äidin – korkea koulutus pienentää selvästi todennäköisyyttä, että lapset jäisivät peruskoulutuksen tai keskiasteen koulutuksen varaan. (Myrskylä 2009.)

Vanhempien korkeakoulutus myötävaikuttaa erityisesti lasten yliopisto-opintoihin, kun taas ammattikorkeakouluopintoihin osallistumisessa ei ole eroa akateemisten ja ei-akateemisten kotien lasten välillä (Myrskylä 2009). Vuonna 2014 yliopisto-opiskelijoista 39 prosentilla ja AMK-opiskelijoista 22 prosentilla ainakin toisella vanhemmalla oli ylempi korkeakoulututkinto (OKM 2014). Matalasti koulutettujen vanhempien lasten todennäköisyys päästä korkea-asteen koulutukseen on Suomessa 43 prosenttia koko ikäluokan osallistumistodennäköisyydestä. Myös sukupuolten ero on merkittävä: naisilla suhteellinen todennäköisyys on 51 prosenttia, miehillä 36 prosenttia. (OECD 2012.)

Koulutuksen periytyminen vanhemmilta lapsille on peruskoulun ja koulutuksen laajenemisen myötä Suomessa vähentynyt. Koulutusekspansio tavanomaisesti yhdenmukaistaa väestön koulutusmahdollisuuksia niin Suomessa kuin muuallakin. Osmo Kivinen, Juha Hedman ja Päivi Kaipainen (2012) ovat osoittaneet, miten mahdollisuudet päätyä yliopisto-opiskelijaksi akateemisista ja ei-akateemisista kodeista ovat tasoittuneet Suomessa vuodesta 1970 – jolloin yliopisto-opintojen vetosuhte oli 19,1 akateemisten vanhempien lasten hyväksi – vuoden 2010 vetosuhteeseen 6,8. Sosiaalisen liikkuvuuden kasvulla on ollut vaikutusta myös sukupolvien välisiin tuloeroihin: 1970-luvulla toteutettu peruskoulu-uudistus on vähentänyt isien ja poikien ansiotulojen yhteyttä noin 20 prosentilla (Pekkarinen, Uusitalo & Kerr 2009). Koulutusekspansion lisäksi koulutuksen periytymistä ovat hillinneet muun muassa koulutuksen pituuden yleinen kasvattaminen, erilaisten koulutuksellisten umpiperien ja muiden esteiden poistaminen sekä maksullisten eliittikoulujen puuttuminen (Antikainen, Rinne & Koski 2013).

Peruskoulu-uudistuksesta voimaa saanut koulutuksen periytymisen väheneminen ja koulutuksen laajeneminen näyttävät kuitenkin pysähtyneen viime vuosina. Yleinen koulutustason nousu on tyrehtynyt korkea-asteen tutkinnon suorittaneen väestönosan osalta (OECD 2015), ja signaaleita koulutuksen periytyvyyden vahvistumisesta on alkanut ilmaantua: yliopisto-opintojen vetosuhte (*odds ratio*) oli akateemisten kotien lapsilla vuonna 2010 6,8-kertainen muiden kotien lapsiin verrattuna, kun se vuonna 2005 oli 6,5 (Kivinen, Hedman & Kaipainen 2012).

Tilannetta voidaan kuvata pyöräilykilpailua mukailevan metaforan avulla: ”vaikka jälkijoukko tavoittaakin pääjoukkoa, niin samalla kärkiryhmä kasvattaa eroaan pääjoukkoon” (Kivinen, Hedman & Kaipainen 2012, 565). ”Kärkiryhmän” karkaaminen muiden saavuttamattomiin kuvastaa siirtymää pois *meritokraattisesta ideologiasta* (Young 1967), jossa asemat ja valta jaetaan suoritusten, pätevyyden ja kykyjen, ei esimerkiksi syntyperän, sukupuolen, etnisyyden, yhteiskuntaluokan, perhesuhteiden, suosion, iän tai sosiaalisen aseman perusteella. Koulutuksen antama

lupaus sosiaalisen kohoamisen mahdollisuudesta jää katteettomaksi *vanhempainvallan ideologiaa* (parentocracy) toteuttavassa yhteiskunnassa, jossa lapsen koulutus riippuu enemmän esimerkiksi vanhempien varallisuudesta ja toiveista kuin itse oppilaan kyvykkyydestä.

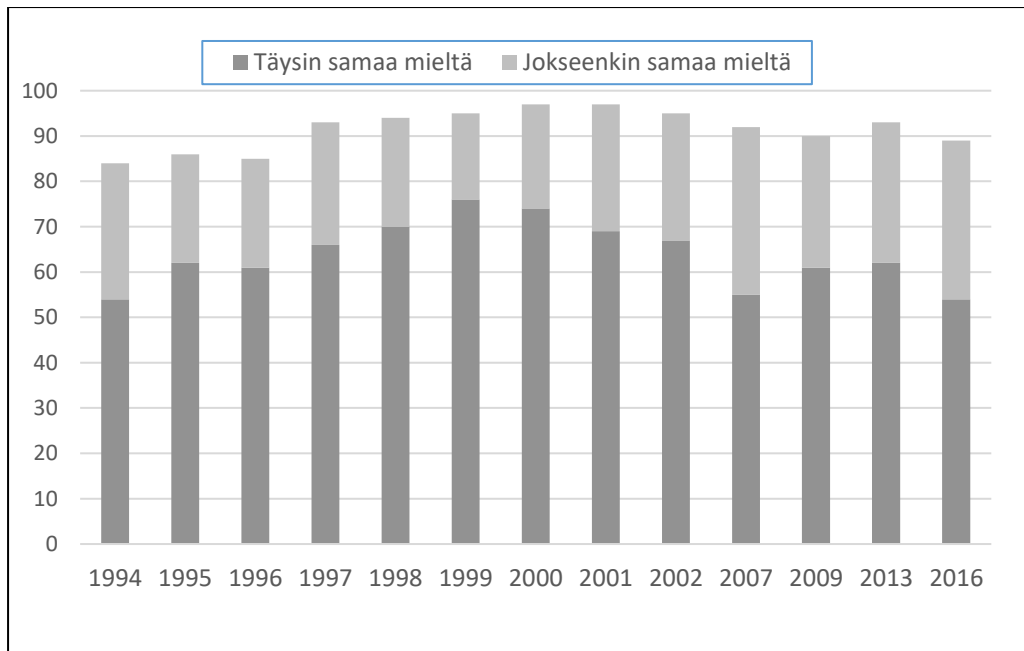
Epäilyksien lupausten katteettomuudesta tuo mukanaan kysymyksen koulutusmahdollisuuksien tasa-arvosta, jonka eräänlaisena lakipisteenä voidaan pitää 1980-luvun jälkipuoliskon yhdenmukaista, valikoimatonta ja tasokurssitonta peruskoulujärjestelmää (Pekkarinen, Uusitalo & Kerr 2009; Kalalahti & Varjo 2018). Parentokratian paluu merkitsee yhteiskuntaluokan mukaan eriytyvää koulutususkkoa sekä yleisen koulutususkon heikkenemistä. Yhteiskuntaluokan mukaan määräytyvät koulutussaavutukset ja sosiaalinen pääoman roolin vahvistuminen työmarkkinoilla ovat omiaan tekemään tyhjäksi lupaus tasa-arvoisista mahdollisuuksista ja yhteiskunnallisesta asemasta.

Havaintoja koulutususkon nykytilasta

Koulutususkon eriytyminen

Yleisen koulutustason noustessa koulutuksen lupaama sosiaalinen nousu ja hyvinvointi siirtyvät kaikkein vähiten koulutettujen näkökulmasta yhä kauemmas. Määrittäessään normaalikansalaisuutta koulutus tulee tuottaneeksi samalla poikkeavaa kansalaisuutta ja uudelleenmääritelleeksi oman aikakautensa ”koulutuksellisen alaluokan” (Rinne & Kivirauma 2003). Aron (2014) mukaan samalla rakentuu ketju, joka etenee heikkojen sosiaalisten lähtökohtien kautta heikosti suoriutumiseen koulujärjestelmässä, ja tätä kautta valikoitumiseen huonosti palkattuihin, matalan statuksen töihin, työttömyyteen tai kokonaan työvoiman ulkopuolelle. Tällä uralla yksinäisyyden, köyhyyden ja muiden huono-osaistumiseen liittyvien riskien todennäköisyys kasvaa.

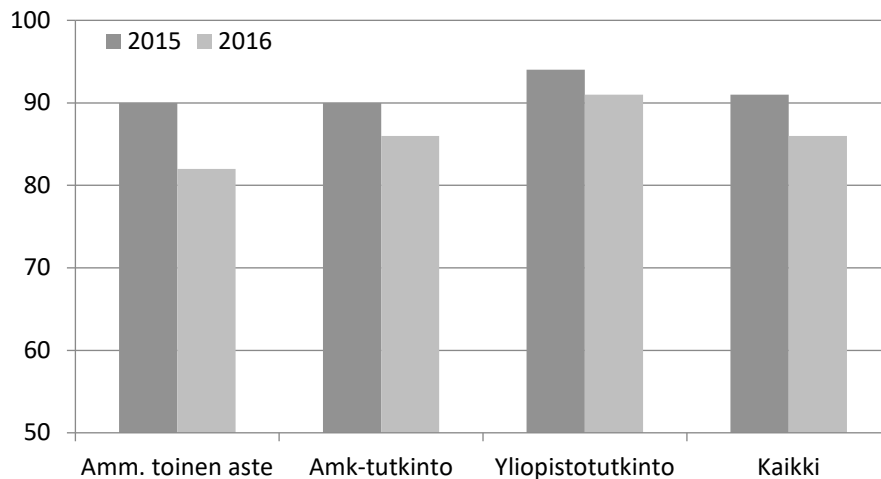
Jo 1990-luvun lamavuosista lähtien Nuorisobarometrin toistuvassa tiedonkeruussa on mitattu 15–29-vuotiaiden nuorten uskoa koulutuksen työnsaantimahdollisuuksia parantavaan vaikutukseen (kuva 1). Parinkymmenen vuoden aikana uskossa ei ole tapahtunut suuria muutoksia. Koulutususko oli heikoimmillaan 1990-luvun massatyöttömyyden aikana. Usko koheni uudelle vuosituhaten vaihteeseen tultaessa, josta se on jonkin verran heikentynyt tuoreimpaan mittausvuoteen 2016.

Kuvion luvut tulevat vastauksista Nuorisobarometrin kysymykseen "Oletko samaa vai eri mieltä seuraavien väitteiden kanssa? -Koulutus parantaa olennaisesti työnsaantimahdollisuuksia." Vastausvaihtoehdot olivat 4 = täysin samaa mieltä, 3 = jokseenkin samaa mieltä, 2 = jokseenkin eri mieltä, 1 = täysin eri mieltä, 0 = en osaa sanoa. Kuviossa esitetään vaihtoehtojen 4 ja 3 osuudet. Lähde: Myllyniemi 2017, 58.

Kuvio 1. Suomalaisten 15–29-vuotiaiden koulutuskö: koulutuksen työnsaantimahdollisuuksia parantavaan vaikutukseen uskovien osuudet vuosina 1994–2016 (%)

Kansalaisten luottamusta yhteiskunnallisiin instituutioihin mittaavat tutkimukset osoittavat toistuvasti suomalaisten luottavan eniten poliisiin ja koulutusjärjestelmään. Taloudellisen tietotoimiston vuosina 2015 ja 2016 tekemän kyselyn mukaan kumpaankin instituutioon ilmaisi luottavansa erittäin tai melko paljon yhdeksän kansalaista kymmenestä (kuvio 2). Vertailun vuoksi todettakoon, että pääministeri Juha Sipilän hallitukseen luotti vain kolmannes kansalaisista vuonna 2016. Useimmissa läntisissä maissa luottamus politiikkaan, politiikan tekijöihin, poliittisiin instituutioihin ja eturyhmiin on pitkän aikavälin kuluessa vähentynyt merkittävästi. Sipilän hallituksen aikana kansalaisten luottamuksessa koulutusjärjestelmään on tapahtunut kaksi huomionarvoista muutosta: ensinnäkin, yleinen luottamus koulutukseen on jonkin verran vähentynyt, ja toiseksi, luottamus on alkanut eriytyä koulutusasteen mukaan. Vielä vuonna 2015 luottamus oli tasaisen korkealla tasolla niin toisen asteen kuin korkea-asteenkin suorittaneiden keskuudessa. Mutta vuoden 2016 tulosten mukaan luottamus vähenee koulutusasteen laskiessa: eniten koulutukseen luottavat yliopistokoulutuksen saaneet ja vähiten korkeintaan toisen asteen ammatillisen tutkinnon suorittaneet (kuvio 2).

Aineistona otos 15-

74-vuotiaista suomalaisista, N=3147.

Lähde: TAT 2016. *Kansan arvot 2016* -tutkimus.

Kuvio 2. Kansalaisten luottamus koulutusjärjestelmään koulutusasteen mukaan Suomessa vuosina 2015 ja 2016 (erittäin tai melko paljon luottavien osuudet, %)

Luottamuksen murenemisen taustalla vaikuttanevat hallituksen toteuttamat rahoituksen supistamiset. Erityisesti resurssileikkaukset yhdessä vuoden 2018 alusta voimaan ammatillisen koulutuksen reformin kanssa ovat herättäneet huolta ammatillisen koulutuksen laadusta. Uudistuksen tavoitteena on työpaikalla tapahtuvan oppimisen osuuden lisääminen ja ammatillisen koulutuksen mukautuminen elinkeinoelämän nopeasti muuttuviin tarpeisiin. Esimerkiksi Kansallinen koulutuksen arviointikeskus on lausunnossaan kiinnittänyt huomiota muutokseen sisältyviin riskeihin (KARVI 2017).

Uskoa ja mielipiteitä kuvaavat empiiriset tulokset osoittavat, että yleistä koulutususkon romahdusta ei ole tapahtunut työllistymisen vaikeutumisesta huolimatta. Sen sijaan, varsinkin nuorten koulutususko on selvästi eriytynyt kodin kulttuuristen ja taloudellisten pääomien mukaan. Keskiluokkaisten perheiden lapsilla usko koulutuksen hyvää tekeviin vaikutuksiin on vahvempaa kuin työväenluokkaisissa oloissa kasvaneilla. (Apunen, Haavisto, Iskanus & Toivonen 2017; Silvennoinen, Rinne, Kalalahti & Varjo 2015; Rätty, Snellman, Mäntysaari-Hetekorpi & Vornanen 1995.) Koulutususkoa ei olekaan mielekästä ajatella yhteiskunnallisista olosuhteista irrallisena ilmiönä, johon voitaisiin vaikuttaa vain koulutuspoliittikan keinoilla. Koulutususkon puute pikemminkin yhdistyy monenlaisiin yksilöiden tai ryhmien huono-osaisuuden kasautumisen kierteisiin tai pääomien vähäisyyteen.

Eräänlainen taustavire koulutuksen ja yhteiskunnallisen eriytymisen yhteenkietoutumiselle ilmeneekin esimerkiksi hyvinvointia määrittävissä tekijöissä. Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) *Kansallinen syntymäkohortti 1987* -tutkimuksen (Paananen ym. 2012) mukaan lasten ja nuorten hyvinvointi eriytyy voimakkaasti heidän vanhempiansa koulutuksen, sosioekonomisen aseman ja taloudellisen tilanteen mukaan. Erityisen heikossa asemassa ovat vain perusasteen suorittaneet nuoret, jotka kärsivät huomattavasti muita koulutusryhmiä useammin

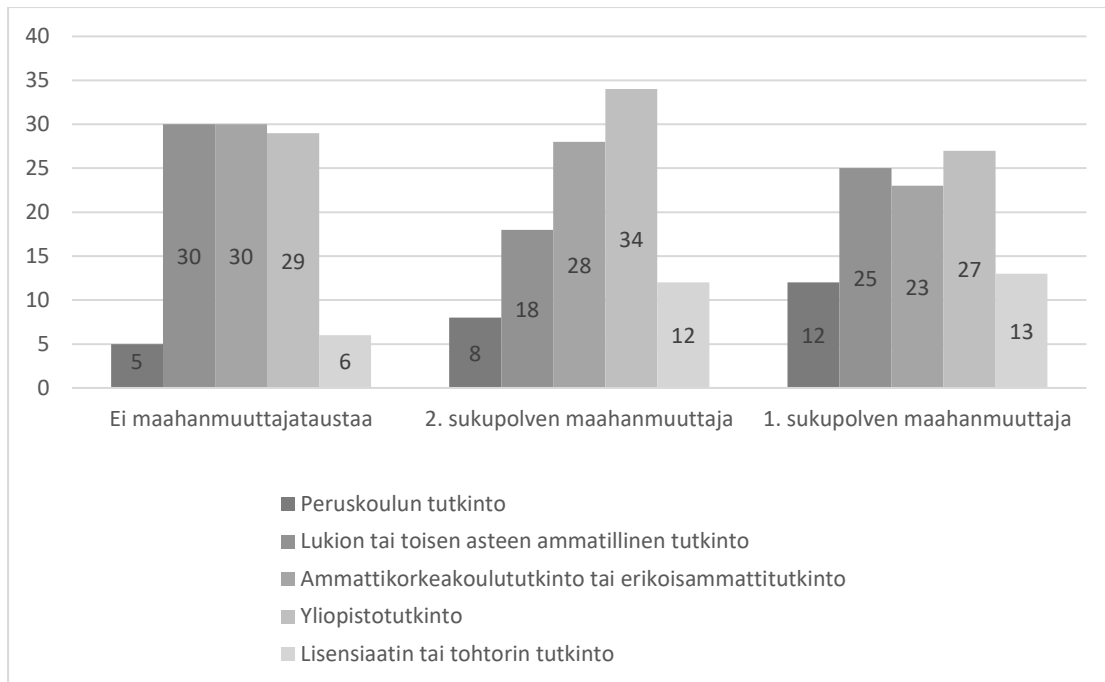
mielenterveyden häiriöistä, saavat toimeentulotukea ja tekevät rikoksia useammin. Huomattava osa vain perusasteen suorittaneista nuorista aikuisista kärsii mielenterveysongelmista; tytöistä 48 prosenttia ja pojista 35 prosenttia on ollut psykiatrisessa erikoissairaanhoidossa tai käyttänyt psyykenlääkkeitä kun koko ikäluokan osalta vastaavat luvut ovat tytöillä 24 prosenttia ja pojilla 17 prosenttia. Saman ikäluokan vain peruskoulun käyneistä nuorista toimeentulotukeen on joutunut turvautumaan yli puolet kun koko ikäluokasta toimeentulotukea on saanut 23 prosenttia. Samoin kolmasosa ilman peruskoulun jälkeistä jatkotutkintoa olevista pojista on saanut tuomion rikoksistaan 21 ikävuoteen mennessä, kun kaikista pojista tuomion on saanut 14 prosenttia ikäluokasta.

Integroitumisen lupaus

Vaikka usko koulutuksen integroivaan ja kvalifioivaan voimaan ulottuu lähes koko väestöön, se konkretisoituu eri tavalla vaikeimmin työllistyvien ryhmien kohdalla. Lähtökohtaisesti koulutuksen avulla jokainen yksilö kasvatetaan yhteiskunnan kansalaiseksi ja tuottavaksi jäseneksi, joten koulutusjärjestelmään on rakennettu erityisiä koulupolkuja turvaamaan myös vaikeammin työllistyvien kuten vammaisten, erityistä tukea tarvitsevien ja maahanmuuttajien siirtymistä työelämään.

Maahanmuuttajien ja etnisten vähemmistöjen työelämäodotusten näkökulmasta erityisten koulupolkujen ja niihin yhdistyvien yhteiskunnallisten asemien kohtaanto on koulutususkon kannalta tärkeä. Opetussuunnitelman perusteissa 2014 ”Perusopetus edistää hyvinvointia, demokratiaa ja aktiivista toimijuutta kansalaisyhteiskunnassa” (OPH 2014, 16). Toisaalta perusopetus tarjoaa ”mahdollisuuden laajan yleissivistyksen perustan muodostamiseen ja oppivelvollisuuden suorittamiseen” sekä ”valmiudet ja kelpoisuuden toisen asteen opintoihin”. Se ohjaa oppilaita löytämään omat vahvuutensa ja rakentamaan tulevaisuutta oppimisen keinoin” (OPH 2014, 18). Koulutuslupaus on maahanmuuttajille lupaus kansalaisuudesta, mutta myös sosiaalisesta noususta. Koulutuksen lupaus on joskus myös itse maahanmuuton syy. Maahantulijat toivovat itselleen ja usein erityisesti lapsilleen parempaa elämää koulutuksen avulla. Erityisesti pakolaisina maahan tulleetkin asettavat koulutukselle usein suuria toiveita.

Kansainvälisesti tutkimukset kertovat erityisestä ”maahanmuuttajien optimismista”, jolla yleisesti tarkoitetaan maahanmuuttajien ja heidän lastensa vahvaa halua kouluttautua ja tehdä koulutusvalintoja tämän uskon pohjalta. Eurooppalaisissa ja yhdysvaltalaisissa tutkimuksissa (Kao & Tienda 1998; Brinbaum & Cebola Boado 2007; Hao & Bonstead-Bruns 1998, Kristen, Reimer & Kogan 2008; Raleigh & Kao 2010) – ja sittemmin myös Suomessa (Kalalahti ym. 2017; VTT 2015; Kilpi-Jakonen 2011) – on osoitettu maahanmuuttajataustaisten perheiden ja erityisesti toisen sukupolven maahanmuuttajataustaisten nuorten asettavan keskimääräistä useammin korkeakoulutukseen tähtääviä koulutustavoitteita (kuvio 3).

Aineisto: PISA 2012 -tutkimuksen aineisto.

Lähde: VTT 2015, 58. Maahanmuuttajaoppilaat ja perusopetuksen tuloksellisuus.

Kuvio 3. Korkein tutkinto, jonka nuoret odottavat suorittavansa peruskoulun jälkeen maahanmuuttotaustan mukaan (%)

Maahanmuuttajaperheiden vahva koulutusoptimismi on kuitenkin jatkuvassa vaarassa muuntua erilaisiksi paradokseiksi. Koska maahanmuuttajien ja heidän lastensa koulutustaso ja oppimistulokset jäävät keskimäärin valtaväestöä alhaisemmaksi, maahanmuuttajataustaisen väestön koulutususkon vakavin haaste onkin ylisukupolvinen koulutuksen alisuoriutuminen.

Maahanmuuttajat ovat asettaneet koulutusjärjestelmän eräänlaiseen ”stressitestiin” (Hyvärinen & Erola 2011). Maahanmuuttajat arvostavat koulutusta ja uskovat koulutukseen investoitujen ponnistusten tuottavan tulosta parempina mahdollisuuksina päästä hyvään ammattiin ja arvostettuun asemaan yhteiskunnassa. Maahanmuuttajaperheiden lapset pitävät koulunkäynnistä valtaväestöön lukeutuvia enemmän. PISA-arvioinnit ovat kuitenkin vuodesta toiseen systemaattisesti osoittaneet, että suomalainen peruskoulu on epäonnistunut nostamaan maahanmuuttajalasten oppimistulokset edes lähelle valtaväestöön lukeutuvien lasten keskimääräistä tasoa (Harju-Luukkainen ym. 2014; Kirjavainen & Pulkkinen 2017).

Vuonna 2015 esimerkiksi matemaattisen osaamisen testauksessa suomalaisnuorista 11 prosenttia lukeutui matematiikkaa huonosti osaaviin. Maahanmuuttajanuorten joukossa huonojen matematiikan taitajien osuus on peräti 45 prosenttia. Noin 35 prosenttiyksikön suuruinen ero kantaväestön ja maahanmuuttajien välillä on suurempi kuin missään muussa PISA-tutkimukseen osallistuneessa maassa. OECD-maiden keskimääräinen ero näiden kahden ryhmän välillä on alle puolet Suomen erosta. Kantaväestön ja maahanmuuttajalasten ero on samanlainen muissakin testatuissa oppiaineissa. (OECD 2016.)

Tutkimusten mukaan maahanmuuttajanuorilla on valtaväestöä suurempi riski jäädä ilman toisen asteen tutkintoa: he joko jäävät yhteishaussa ilman koulutuspaikkaa tai keskeyttävät aloittamansa toisen asteen opinnot esimerkiksi heikon koulumenestyksen ja puutteellisten opiskeluvalmiuksien vuoksi (Kalalahti, Varjo & Jahnukainen 2017; Kilpi-Jakonen 2017). Tutkijat ovat kuvanneet myönteisten koulutusasenteiden ja runsaiden vaikeuksien yhdistelmää ristiriitaiseksi: erityisesti maahanmuuttajataustaisilla pojilla on keskimääräistä myönteisempi asenne koulunkäyntiin, vaikka he muita useammin kokevat koulunkäynnin vaikeaksi (Kalalahti ym. 2017). Suomalainen peruskoulu ei osaa muuntaa tätä innostusta ja myönteistä asennoitumista hyväksi oppimistuloksiksi ja koulutussaavutuksiksi.

”Maahanmuuttajien paradokseilla” kuvataankin maahanmuuttajien vahvan koulutususkon ja konkreettisten koulutussaavutusten epäsuhtaa. Koulutususko ja koulutusvaikeudet näyttävät tutkijoiden käsittein asenteiden ja saavutusten väliseltä ristiriidalta tai odotusten paradoksilta (ks. esim. Mickelson 1990; Salikutluk 2013). Tutkijat pyrkivät tulkitsemaan maahanmuuttajaperheiden koulutuksellista epätasaa arvoa tai koulutuksen lupauksen katteettomuutta eräänlaisena epätasapainona koulutususkon, tavoiteltujen tutkintojen ja koulutuksessa kohdattujen esteiden välillä.

Maahanmuuttajien vahvaa koulutususkoa ja koulutusvalintoja on myös kehystetty erilaisilla stratifikaatioteorioilla (ks. esim. Boudon 1974; Fernandes-Reino 2016), joissa painopiste on koulutususkoon vaikuttavien etnisyyden suorien (*primary*) ja epäsuorien (*secondary*) vaikutusten tunnistamisessa (Cebolla-Boado 2011; Jackson, Jonsson & Rudolphi 2012). Suora vaikutus on esimerkiksi keskimääräistä matalampi koulumenestys, joka heikentää mahdollisuuksia pärjätä koulutuskilpailussa. Epäsuorilla vaikutuksilla viitataan esimerkiksi maahanmuuttotaustaisuuteen liitettyyn koulutushalukkuuteen joka on vahvempaa kuin samankaltaisessa sosioekonomisessa asemassa olevan valtaväestön koulutushalukkuus (Jackson, Jonsson & Rudolphi 2012; Kristen, Reimer & Kogan 2008). Koulutususkoa on tästä näkökulmasta tulkittu rationaalisenä valintana kouluttautua tilanteessa, jossa työelämäodotukset ovat maahanmuuttotaustan keskimääräistä matalammat. Epäsuorien vaikutusmekanismien tarkastelu on kuitenkin osoittautunut vaikeaksi johtuen etnisten ryhmien moninaisuudesta ja koulutusjärjestelmään sisäänrakennettujen ohjauspolkujen sitovuudesta. Kaikki mahdollisuudet eivät ole yhdenvertaisesti avoimia esimerkiksi suomea tai ruotsia hallitsemmattomille nuorille. (Holopainen, Kalalahti & Varjo 2017; Kalalahti ym. arvioitavana.)

Mitä koulutus lupaa ja mitä se lunastaa?

Tämän kirjan artikkeleissa koulutuksen uskoa ja lupaa tarkastellaan kolmena temaattisena kokonaisuutena. Ensimmäisessä osassa *Koulutuksen monet lupaukset* tarkastellaan kriittisesti koulutukseen asetettuja toiveita ja odotuksia. Viiteryhmästä ja intresseistä riippuen koulutuksen haluttaisiin täyttävän monenlaisia odotuksia. Koulutukseen kohdistuvien toiveiden taustalla on aina arvot, vaikkei

koulutuspoliittisissa kannanotoissa niitä useinkaan eksplikoida. Ensimmäisessä artikkelissa *Hanna Laalo*, *Heikki Kinnari* ja *Heikki Silvennoinen* tarkastelevat yliopistokoulutusta ohjaavaa yrittäjyysdiskurssia ylikansallisenä koulutuspoliittisena virtauksena ja jäsentävät poliittisen ohjauksen tavoitteenasettelua yrittäjyyden edistämiseksi eurooppalaisessa yliopistokoulutuksessa. Laalon ja kumppaneiden analyysi havainnollistaa tapoja, joilla Euroopan komissio suostuttelee erilaisiin lupauksiin ja totuuksiin vedoten yliopistoja edistämään yrittäjyyttä, ja kuinka opiskelijoita ohjataan markkinatalouden moraalin mukaisesti mieltämään itsensä vastuullisina yrittäjinä.

Yksi koulutuksen suurista lupauksista on ollut tasa-arvo. Koulutukselta odotetaan vähentävän niin yhteiskuntaluokkien kuin sukupuolten epätasa-arvoa. Toisessa luvussa *Johanna Lätti* tarkastelee yliopistojen tasa-arvopoliittisissa ohjelmissa annettuja lupauksia sukupuolten tasa-arvosta. Lupausta tasa-arvosta saa toisistaan erottuvia merkityksiä. Tasa-arvo voidaan käsittää esimerkiksi yleisenä eettisenä periaatteena, tasa-arvolakiin viittaavana sukupuolten tasa-arvona tai edellytyksenä yksilöllistä syrjimättömyydestä. Kolmannessa luvussa *Ari Sivenius*, *Veli-Matti Värri* ja *Jani Pulkki* analysoivat aikamme arvoympäristöä ja arvioivat sen kasvatuksellista merkitystä yksilöiden moraaliresurssien lähteenä ja oikeudenmukaisen yhteiskunnan mahdollisuutena.

Nuorten koulutusvalintoja ja elämänuria kehystävät mahdollisuuksien rakenteet kiinnittyvät nuorten ja heidän vanhempiensa resursseihin sekä yhteiskunnan sosiaaliseen järjestykseen. Kirjan toisen *Koulutuslupauksen laitamilla* osan fokuksessa ovat koulutuslupauksen laitamilla olevat nuoret: syrjäinen asuinpaikka, etninen tausta ja vammaisuus ovat esimerkkejä ominaisuuksista, jotka rajoittavat mahdollisuuksia, joita koulutus yleisesti ottaen lupaa nuorille ihmisille. Neljännessä luvussa *Päivi Armila* ja *Mari Käyhkö* kuvaavat, miten syrjäseutujen nuorten koulutusta ja työllistymistä koskevat toiveet ja ratkaisut noudattelevat yleisiä nuorisokulttuurisia trendejä – samanaikaisesti niistä on tulkittavissa myös vahvasti syrjäseutuisuuteen, pitkiin välimatkoihin sekä kehnoihin kulkuyhteyksiin liittyviä kompromisseja ja luopumisia.

Viidennessä luvussa *Tuomas Zacheus*, *Mira Kalalahti*, *Joel Kivirauma*, *Marja-Liisa Mäkelä*, *Minna Saarinen*, *Janne Varjo* ja *Markku Jahnukainen* analysoivat yhdeksäsluokkalaisten maahanmuuttajataustaisten nuorten keskuudessa vallitsevaa vahvaa luottamusta koulutukseen sekä sen lupaamaan työllistymiseen. Koulutususkoon sisältyy erilaisia paradoksaalisia tiloja, joiden vuoksi koulutuksen lupaus jää usein saavuttamatta. Tällaisia ristiriitaisia dynamiikkoja on muun muassa osaamisen, saavutusten tai valmiuksien ja tavoitteiden välillä, tai työllistymisen, rasismien ja kouluttautumisen välillä. Kuudennessa luvussa *Aarno Kauppila*, *Reetta Mietola* ja *Anna-Maija Niemi* tarkastelevat vaikeimmin vammaisten oppilaiden sivistyksellisten oikeuksien toteutumista. Kysyessään mitä koulutus lupaa vammaisille henkilöille he piirtävät myös koulutususkon rajoja – mitä koulutus lupaa silloin, kun tavoitteena ei ole työllistyminen ja taloudellinen itsenäisyys.

Suomalainen koulujärjestelmä on alkanut 1990-luvulta alkaen eriytyä ja muuttua valikoivammaksi sekä yksilöllistyneemmäksi. Kirjan kolmannessa osassa *Lupausta*

lunastamassa – kuluttajien kokemuksia koulutusvalinnoista tarkastellaan, miten opiskelijat ja vanhemmat suhtautuvat koulutusjärjestelmässä tapahtuneisiin muutoksiin – sekä miten he toimivat uudenaikaisissa olosuhteissa tavoitellessaan koulutuksen antamaa lupausta. Esimerkiksi runsaiden kouluvalintamahdollisuuksien kaupungeissa kouluvalinnat politisoituvat perheiden yhteisöissä, puskaradioissa ja keskustelupalstoilla. *Tiina Valkendorff* tutkii seitsemännessä luvussa verkkokeskusteluja erityisinä anonyymeinä ja vapaamuotoisina peruskoulun eriytymis- ja erikoistumiskehityksen ilmentyminä.

Kahdeksannessa luvussa *Jenni Tikkanen* ja *Sonia Lempinen* hahmottelevat vanhempien tulkitsemaa lupausta kyllin hyvästä ja yhtenäisestä peruskoulusta tarkastelemalla, miten 2010-luvun lopulla koulujen sosiaalinen koostumus vaikuttaa vanhempien käsityksiin lastensa kouluhyvinvoinnista sekä kodin ja koulun yhteistyöstä. Lopuksi *Outi Lietzén* ja *Heikki Silvennoinen* hahmottelevat yhdeksännessä luvussa koulutukseen kohdistettujen odotusten monimuotoisuutta ja ristivetoa tarkastelemalla yhdistelmätutkintoa suorittavien opiskelijoiden perusteluja koulutusvalinnalleen ja tyytyväisyyttä tekemäänsä valintaan.

Lähteet

- Alatalo, J., Mähönen, E. & Räisänen, H. 2017. Nuorten ja nuorten aikuisten työelämä ja sen ulkopuolisuus. TEM-analyyseja 76/2017. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö.
- Antikainen, A., Rinne, R. & Koski, L. 2013. Kasvatussosiologia. 5. uudistettu painos. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Apunen, M., Haavisto, I., Iskanius, A. & Toivonen, S. 2017. Kumous kunnissa – EVAn arvo- ja asennetutkimus 2017. Helsinki: Elinkeinoelämän valtuuskunta.
- Aro, M. 2003. Syteen vai saveen? Koulutuksen työmarkkina-arvo ja hyvinvointivaikutukset Suomessa 1970–1990. Teoksessa R. Rinne & J. Kivirauma (toim.) Koulutuksellista alaluokkaa etsimässä: Matala koulutus yhteiskunnallisen aseman määrittäjänä Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla, Kasvatusalan tutkimuksia 18. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura, 247–326.
- Aro, M. 2013. Koulutusekspansio ja koulutusinflaatio Suomessa vuosina 1970–2008. Yhteiskuntapolitiikka 78 (3), 287–303.
- Aro, M. 2014. Koulutusinflaatio. Koulutusekspansio ja koulutuksen arvo Suomessa 1970–2008. Turun yliopiston julkaisuja C 376. Turku: Turun yliopisto.
- Boli, J & Ramirez, F.E. 1986. World culture and the institutional development of mass education. Teoksessa J.G. Richardson (toim.) Handbook of Theory and Research in the Sociology of Education. Westport, CT: Greenwood, 65–90.
- Borghans, L. & De Grip, A. (toim.) 2000. The Overeducated Worker. Cheltenham: Edward Elgar.
- Boudon, R. 1974. Education, opportunity, and social inequality: changing prospects in western society. New York, N.Y.: Wiley.
- Brinbaum, Y. & Cebolla-Boado, H. 2007. The school careers of ethnic minority youth in France. Ethnicities 7 (3), 445–474.
- Buchel, F., De Grip, A. & Mertens, A. (toim.) 2003. Overeducation in Europe. Cheltenham: Edward Elgar.

- Cebolla-Boado, H. 2011. Primary and secondary effects in the explanation of disadvantage in education: The children of immigrant families in France. *British Journal of Education* 32 (3), 407–430.
- Cohen, S. 2002. *Folk Devils and Moral Panics*. 3. painos. London: Routledge.
- Collins, R. 1979. *The Credential Society*. New York, N.Y.: Academic Press.
- Critcher, C. 2008. Moral Panic Analysis: Past, Present and Future. *Sociology Compass* 2 (4), 1127–1144.
- Dore, R. 1976. *The Diploma Disease: Education, Qualification, and Development*. London: Routledge.
- Fernández-Reino, M. 2016. Immigrant optimism or anticipated discrimination? Explaining the first educational transition of ethnic minorities in England. *Research in Social Stratification and Mobility* 46 (2016), 141–156.
- Freeman, R. B. 1976. *The Overeducated American*. New York: Academic Press.
- Haapala, P. 1986. *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Tampere: Vastapaino.
- Hao, L. & Bonstead-Bruns, M. 1998. Parent-Child Differences in Educational Expectations and the Academic achievement of Immigrant and Native Students. *Sociology of Education* 71 (3), 175–198.
- Harju-Luukkainen, H., Nissinen, K., Sulkunen, S., Suni, M. & Vettenranta, J. 2014. Avaimet osaamiseen ja tulevaisuuteen. Selvitys maahanmuuttajataustaisten nuorten osaamisesta ja siihen liittyvistä taustatekijöistä PISA 2012 -tutkimuksessa. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Kasvatustieteiden tutkimuslaitos.
- Havén, H. 1998. *Koulutus Suomessa*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Heikkilä, M. 1990. Köyhyys ja huono-osaisuus hyvinvointivaltiossa. Tutkimus köyhyydestä ja hyvinvoinnin puutteiden kasautumisesta Suomessa. Helsinki: Tilastokeskus.
- Hirsch, F. 1977. *Social Limits to Growth*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Hyvärinen, S. & Erola, J. 2011. Perhetaustan vaikutus toisen polven maahanmuuttajien kouluttautumiseen Suomessa. Mahdollisuuksien tasa-arvo stressitestissä? *Yhteiskuntapolitiikka* 76 (6), 644–657.
- Jackson, M., Jonsson, Jan O. & Rudolphi, F. 2012. Ethnic Inequality in Choice-driven Education Systems: A Longitudinal Study of Performance and Choice in England and Sweden. *Sociology of Education* 85 (2), 158–178.
- Jauhiainen, A. & Alho-Malmelin, M. 2003. Aikuisopiskelu – uskonasiako? *Aikuiskasvatus* 23 (1), 37–48.
- Jauhiainen, A. & Alho-Malmelin, M. 2004. Education as a religion in the learning society, *International Journal of Lifelong Education* 23 (5), 459–474.
- Jencks, C., Smith, M., Acland, H., Bane, J., Cohen, J., Gintis, H., Heyns, B. & Michelson, S. 1972. *Inequality. A reassessment of the Effect of Family and Schooling in America*. New York, N.Y. Basic Books.
- Kalalahti, M., Niemi, A.-M., Varjo, J. & Jahnukainen, M. Arvioitava.
- Kalalahti, M. & Varjo, J. 2018. Yhtenäisen peruskoulun hyvä kehä: Kerrokset, ulottuvuudet ja murtumat. Teoksessa A. Jauhiainen, J. Kivirauma & H. Kinnari (toim.) *Koulutus hallinnassa*. Turku: Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta A:216, 103–127.
- Kalalahti, M. & Varjo, J. & Jahnukainen, M. 2017. Immigrant-origin youth and the indecisiveness of choice for upper secondary education in Finland. *Journal of Youth Studies* 20 (9), 1242–1262.

- Kalalahti, M., Varjo, J., Zacheus, T., Kivirauma, J., Mäkelä, M.-L., Saarinen, M. & Jahnukainen, M. 2017. Maahanmuuttajataustaisten nuorten toisen asteen koulutusvalinnat. *Yhteiskuntapolitiikka* 82 (1), 33–44.
- Kalela, J. 1989. Työttömyys 1900-luvun suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa. Helsinki: Työvoimaministeriö.
- Kao, G. & Tienda, M. 1998. Educational Aspirations of Minority Youth. *American Journal of Education* 106 (3), 349–384.
- KARVI 2016. Lausunto ammatillisen koulutuksen uudistuksesta. Helsinki: Kansallinen koulutuksen arviointikeskus. <https://karvi.fi/2016/12/20/karvin-lausunto-ammattillista-koulutusta-koskevaan-lakiesitykseen/> (Haettu 28.8.2018)
- Kilpi-Jakonen, Elina. 2011. Continuation to Upper Secondary Education in Finland: Children of Immigrants and the Majority Compared. *Acta Sociologica* 54 (1), 77–106.
- Kilpi-Jakonen, E. 2017. Maahanmuuttajien lasten koulutussiirtymät toisen asteen koulutuksen läpi ja korkeakouluihin. *Kasvatus* 48 (3), 217–231.
- Kirjavainen, T. & Pulkkinen, J. 2017. Takaako samanlainen tausta samanlaisen osaamisen? Maahanmuuttajataustaisten ja kantaväestön oppilaiden osaamiserot PISA 2012 - tutkimuksessa. *Kasvatus* 48 (3), 189–202.
- Kivinen, O. 1988. Koulutuksen järjestelmäkehitys. Peruskoulutus ja valtiollinen kouludoktriini Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla. Turun yliopiston julkaisuja C 67. Turku: Turun yliopisto.
- Kivinen, O., Hedman, J. & Kaipainen, P. 2012. Koulutusmahdollisuuksien yhdenvertaisuus Suomessa. Eriarvoisuuden uudet ja vanhat muodot. *Yhteiskuntapolitiikka* 77 (5), 559–566.
- KM 1979:39. Nuorten työelämään sijoittumistoimikunnan mietintö. Helsinki: Komiteamietintö 1979:39.
- KM 1997:14. Oppimisen ilo: kansallinen elinikäisen oppimisen strategia. Helsinki: Komiteamietintö 1997:14.
- Koski, L. 2011. Sivistystyön ihmiskäsitys: villi-ihmisestä aikuiseksi yksilöksi. Teoksessa A. Heikkinen & P. Leino-Kaukiainen (toim.) *Valistus ja koulunpenkki: kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Helsinki: SKS, 159–183.
- Kristen, C., Reimer, D. & Kogan, I. 2008. Higher Education Entry on Turkish Immigrant Youth in Germany. *International Journal of Comparative Sociology* 49 (2–3), 127–151.
- Melin, H. 1999. Katosivatko luokat? Teoksessa R. Blom (toim.) *Mikä Suomessa muuttui? Sosiologinen kuva 1990-luvusta*. Tampere: Gaudeamus, 21–48.
- McGuinness, S. 2006. Overeducation in the Labour Market. *Journal of Economic Surveys* 20 (3), 387–418.
- Meyer, J.W. 1977. The Effects of Education as an Institution. *The American Journal of Sociology* 83 (1), 55–77.
- Meyer, J. W. 1986. Types of explanation in the sociology of education. Teoksessa J. G. Richardson (toim.) *Handbook of theory and research for the sociology of education*. Westport: Greenwood Press, 341–359.
- Meyer, J.W., Ramirez, F. & Soysal, Y. 1992. World Expansion of Mass Education, 1870–1980. *Sociology of Education* 65 (2), 128–149.
- Michelson, R.A. 1990. The Attitude-Achievement Paradox among Black Adolescents. *Sociology of Education* 63 (1), 44–61.
- Mungiu-Pippidi, A., Dadašov, R., Fazekas, M., Tóth, I.J., Kocsis, G., Jancsics, D., Kortas, A.-M., Kukutschka, R.B.M., Stefavov, R. & Skolkay, A. 2015. *Public Integrity and Trust in Europe*. Brussels: European Union.
- Myllyniemi, S. 2017. Perusarvot puntarissa. *Nuorisobarometri 2007*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.

- Myrskylä, P. 2009. Hyvinvointikatsaus 1/2009 – Nuoret. Helsinki: Tilastokeskus.
- Myrskylä, P. 2011. Nuoret työmarkkinoiden ja opiskelun ulkopuolella. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö.
- OECD 2001. The Well-Being of Nations. The Role of Human and Social Capital. Paris: OECD.
- OECD 2011. Society at a Glance 2011. OECD Social Indicators. Paris: OECD Publishing.
- OECD 2012. Education at a Glance 2012. OECD indicators. Paris: OECD Publishing.
- OECD 2015. Education at a Glance 2015. OECD indicators. Paris: OECD Publishing.
- OECD 2016. Low-Performing Students: Why They Fall Behind and How to Help Them Succeed. Paris: OECD Publishing.
- OKM 2012. Koulutus ja tutkimus vuosina 2007–2012. Kehittämissuunnitelma. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.
- OKM 2014. Opiskelijatutkimus 2014. Korkeakouluopiskelijoiden toimeentulo ja opiskelu. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2014:10. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.
- OPH 2014. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. Määräykset ja ohjeet 2014:96. Helsinki: Opetushallitus.
- Paananen, R., Ristikari, T., Merikukka, M., Rämö, A. & Gissler, M. 2012. Lasten ja nuorten hyvinvointi Kansallinen syntymäkohortti 1987 -tutkimusaineiston valossa. Raportti 52. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Pekkarinen, T., Uusitalo, R. & Kerr, S. 2009. School tracking and intergenerational income mobility: Evidence from the Finnish comprehensive school reform. *Journal of Public Economics* 93 (7–8), 965–973.
- Pyykkönen, J., Myrskylä, P., Haavisto, I., Hiilamo, H. & Nord, U. 2017. Kadotetut työmiehet. Suomessa 79 000 miestä ei tee tai aina edes hae töitä – mitä heille tapahtui? EVA-analyysi 54. Helsinki: Elinkeinoelämän Valtuuskunta.
- Ramirez, F. & Boli-Bennett, J. 1982. Global patterns of educational institutionalization. Teoksessa P. Altbach, R. Arnove & G.P. Kelly (toim.) *Comparative Education*. New York, N.Y.: Macmillan, 15–36.
- Raleigh, E. & Kao, G. 2010. Do immigrant minority parents have more consistent college aspirations for their children? *Social Science Quarterly* 91 (4), 1083–1102.
- Rees, T. & Atkinson, P. 1982. *Youth Unemployment and State Intervention*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Rifkin, J. 1995. *The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*. New York: Putnam Publishing.
- Rinne, R. 2006. Like a model pupil? Globalisation, Finnish educational policies and pressure from supranational organizations. Teoksessa J. Kallo & R. Rinne (toim.) *Supranational regimes and national education policies. Encountering challenge*. Helsinki: Suomen kasvatustieteellinen seura, 183–215.
- Rinne, R. & Jauhiainen, A. 1988. Koulutus, professionaalistuminen ja valtio. Julkisen sektorin koulutettujen ammattien muotoutuminen Suomessa. *Kasvatustieteellisen tiedekunnan julkaisusarja A:128*. Turku: Turun yliopisto.
- Rinne, R. & Kivirauma, J. 2003. Koulutuksen ja syrjäytymisen muuttuva yhteys. Teoksessa Rinne, R. & Kivirauma, J. (toim.) *Koulutuksellista alaluokkaa etsimässä*. Kasvatusalan tutkimuksia 18. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura, 13–78.
- Ritakallio, V-M. 1994. *Köyhyys Suomessa 1981–1990: tutkimus tulonsiirtojen vaikutuksista*. Helsinki: Stakes.
- Räty, H., Snellman, L., Mäntysaari-Hetekorpi, H. & Vornanen, A. 1995. Vanhempien tyytyväisyys peruskoulun toimintaan ja koulunuudistuksia koskevat asenteet. *Kasvatus* 26 (3), 250–260.

- Saarenmaa, K., Saari, K. & Virtanen, V. 2010. Opiskelijatutkimus 2010. Korkeakouluopiskelijoiden toimeentulo ja opiskelu. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2010:18. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.
- Salikutluk, Z. 2013. Immigrants' Aspiration Paradox. Theoretical Explanations and Determinants of the Aspiration Gap between Native and Immigrant Students. Mannheim: Universität Mannheim, Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung.
- Shavit, Y. & Blossfeld, H-P. (toim.) 1993. Persistent Inequalities: a Comparative Study of Educational Attainment in Thirteen Countries. Boulder, CO: Westview Press.
- Silvennoinen, H. 2002. Koulutus marginalisaation hallintana. Helsinki: Gaudeamus.
- Silvennoinen, H. 2011. Aikuiskoulutus ja hallintavalta. Teoksessa A. Eteläpelto, T. Heiskanen & K. Collin (toim.) Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura, 55–76.
- Silvennoinen, H. 2012. Yhteiskuntaluokat, valta ja aikuiskoulutus. Teoksessa J. Kivirauma, A. Jauhiainen, P. Seppänen & T. Kaunisto (toim.) Social Perspectives on Education – Koulutuksen yhteiskunnallinen ymmärrys. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen Seura, 301–328.
- Silvennoinen, H. & Klas, K. 1996. Kestääkö koulutususko pitkittyvän työttömyyden? Kasvatus 27 (1), 62–71.
- Silvennoinen, H., Rinne, R., Kalalahti, M. & Varjo, J. 2015. Työväenluokan koulutusasenteet ja kouluvalinta. Teoksessa P. Seppänen, M. Kalalahti, R. Rinne, & H. Simola (toim.) Lohkoutuva peruskoulu – Perheiden kouluvalinnat, yhteiskuntaluokat ja koulutuspolitiikka. Kasvatusalan tutkimuksia 68. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura, 437–467.
- Silvennoinen, H., Tulkki, P. & Honkanen, P. 1998. Iloisesti oppien hyvään elämään. Teoksessa H. Silvennoinen & P. Tulkki (toim.) Elinikäinen oppiminen. Helsinki: Gaudeamus, 215–251.
- SVT (Suomen virallinen tilasto). 2018. Työvoimatutkimus [verkkojulkaisu]. Aikasarjatiedot 2007–2016, 4. Työvoiman ulkopuolella olevat. Helsinki: Tilastokeskus (Luettu 28.2.2018).
- TAT 2016. Kansan arvot 2016. Helsinki: Taloudellinen tiedotustoimisto.
- Thompson, K. 1998. Moral Panics. London: Routledge.
- Tuomaala, S. 2011. Kamppailu yhteisestä koulutusta ja oppivelvollisuudesta. Teoksessa A. Heikkinen & P. Leino-Kaukiainen (toim.) Valistus ja koulunpenkki: kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Helsinki: SKS, 95–110.
- VM. 2017. Taloudellinen katsaus. Talvi 2017. Valtiovarainministeriön julkaisu 42a/2017. Helsinki: Valtiovarainministeriö.
- VTT. 2015. Maahanmuuttajaoppilaat ja perusopetuksen tuloksellisuus. Tuloksellisuustarkastuskertomus 12. Helsinki: Valtiontalouden tarkastusvirasto.
- Welton, M. 2002. Kauniit unelmat, karu todellisuus: oppimisen aikakauden täyttymättömät haaveet. Aikuiskasvatus 22 (1), 11–21.
- Young, M. 1967. Meritokratian nousu 1870–2033. Helsinki: Weilin + Göös.